

Berichten uit

Het Nationaal Beiaardmuseum
december 2006 - no. 44

- Een beiermeester uit Tiel
- Asten aan de grote klok
- Een facsimile-uitgave van beiaardmuziek uit 1784
- Een doorbraak rond de grote terts-klok

Colofon

Redactie 'Berichten uit'
dr. André Lehr
Rainer Schütte

Ostaderstraat 23
5721 WC Asten

telefoon: 0493 69 18 65
fax: 0493 69 70 79

e-mail: info@beiaardmuseum.nl

internet: www.beiaardmuseum.nl

Vormgeving
Grafisch Ontwerpbureau Storm

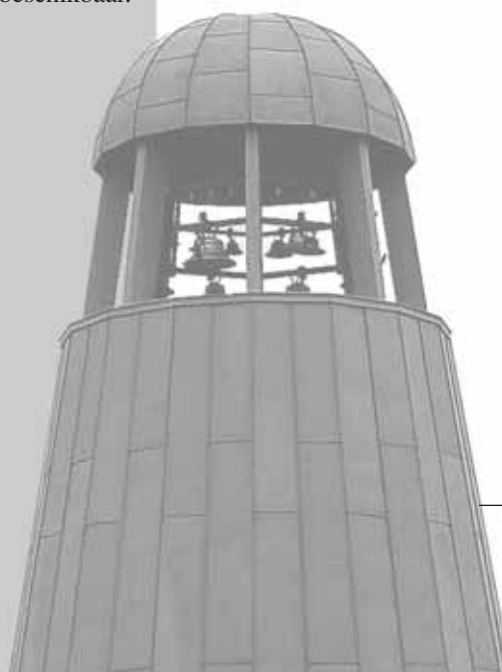
Op de omslag:
De grootste luidklok ter wereld (ruim 38 ton) arriveert
in Asten. De klok werd door de Koninklijke Eijsbouts
niet te Asten, doch te Drunen gegoten. Aldaar waren
namelijk grotere smeltovens beschikbaar.

Inhoudsopgave

- 3 Een beiermeester uit tiel die om de haverklap moest beieren**
- 12 Asten aan de grote klok**
- 15 Een facsimile-uitgave van beiaardmuziek uit 1784**
- 19 Een doorbraak rond de grote terts-klok**

Een beiermeester uit Tiel die om de haverklap moest beieren

(tweede helft van de zestiende eeuw)

De Sint Maartenskerk te Tiel

Een curieus aantekenboekje uit 1579

In het Rijksarchief te Arnhem berust een interessant aantekenboekje.¹ Het behoorde eens aan Petrus van Teeffelen, pastoor van de Sint Maartenskerk te Tiel. De laatste aantekeningen daarin dateren uit 1579. In dat boekje heeft hij allerlei zaken opgeschreven, zoals bijvoorbeeld richtlijnen inzake duivelsuitbanning. Maar ook, en dat zal het thema zijn

van dit artikel, voorschriften voor het luiden van klokken en vooral uitgebreide instructies voor de beiermeester. Het desbetreffende document is met 19 februari 1556 gedateerd.

Maar ging het om een beierman die met touwen aan de klepels trok en aldus een ritmisch klankspel aan zijn klokken wist te ontlokken? Of was hij een heuse beiaardier die allerlei liederen ten gehore

¹ Het werd in druk uitgegeven door J.S. van Veen, *Handboekje van den Tielschen pastoor Petrus van Teeffelen*. In: *Archief voor het Aartsbisdom Utrecht*, jg.42, 1916, blz.74-278.

bracht? Dat laatste was stellig het geval, want vanwege zijn opdrachtgever diende hij een boek bij te houden waarin hij de door hem gespeelde sequensen, hymnen en andere gezangen in notenschrift moest optekenen. Betekende dit dat op zijn klokken alleen maar gespeeld kon worden? Zeker niet, want het waren ook nog eens luidklokken. Op dit alles zullen wij straks uitvoerig terugkomen.

Wie was pastoor Petrus van Teeffelen?

Petrus van Teeffelen werd omstreeks 1513 uit een Tiels geslacht geboren. In 1554 werd hij benoemd tot pastoor van de Sint Maartenskerk. Hij moet een man van enige eruditie zijn geweest, want hij gaf onder meer een aanvulling op de *Chronicon Tielense*.² Daarin vinden wij overigens ook bijzonderheden over het klokkenspel. Ook was hij betrokken bij de oprichting van een librerie. Aardig is te vermelden dat in het daarvoor opgestelde reglement onder meer werd bepaald dat iedere nieuwe vicaris, dat wil zeggen de assistent van de pastoor maar ook diens vervanger met een eigen inkomen uit de kerk, een boek ter waarde van 3 Karolusgulden aan deze bibliotheek moest schenken. Maar het mocht geen duplicaat zijn! En, zoals toen gebruikelijk, elk boek werd aan een ketting vastgelegd.

Van Teeffelen leefde in een roerige tijd. Hij zou de laatste pastoor vóór de Hervorming zijn. In 1566 raakte hij bij godsdienstige troebelen van die tijd betrokken. Zo moest hij voor een commissie getuigen, die namens Alva een onderzoek deed naar de ongeregelde zaken in 1566 te Tiel. Men bedenke hierbij dat kort daarna, in 1568, de 80-jarige oorlog begon en het Bourgondische tijdperk daarmee ten einde liep. Ook had hij in deze overgangstijd niet alleen de taak om de materiële bezittingen van zijn kerk veilig te stellen, althans nauwkeurig te documenteren, doch bovendien achtte hij zich verantwoordelijk voor het behoud van de in zijn ogen juiste leer. Van Teeffelen zou tot 1579 zijn parochie bediend hebben. Een jaar later stierf hij en werd hij in zijn kerk begraven.

In 1552, twee jaar voor zijn benoeming, werden nieuwe klokken in Den Bosch besteld. Met een latere uitbreiding en met gebruikmaking van oude klokken zou het een indrukwekkende reeks worden. Ze zouden zowel als luidklokken en als beierklokken fungeren. Wenden wij ons allereerst tot dit beierwerk.

Het klokkenspel

Ofschoon geen exacte gegevens over het toenmalige klokkenspel bekend zijn, lijkt een redelijk nauwkeurige reconstructie toch wel mogelijk. Wij weten dat de kerk in 1552 bij de Bossche klokkengieter Jan Moor vijf klokken bestelde. De zwaarste daarvan zou 8000 pond gewogen hebben, doch dat lijkt gezien haar toonhoogte b aan de hoge kant. Eén van de nieuwe klokken bleek qua toon niet erg geslaagd, reden waarom ze geruild werd met een klok uit de Walburgiskerk die wel in het rijtje paste. Ook werd een reeds aanwezige 14de-eeuwse klok in de reeks opgenomen. Maar de kerkmeesters hadden kennelijk de smaak te pakken, immers in 1554 bestelden zij bij dezelfde klokkengieter nog eens drie kleinere. In totaal had men daarmee een spel van negen klokken verworven. Wij spreken van spel, ofschoon wij ons moeten realiseren dat dezelfde klokken óók als luidklokken werden gebruikt. Verder schijnt er nog een tiende klok te zijn geweest die in 1624 vervangen werd door een klok van Peter van Trier. En de tonen? Aan de hand van nagelaten gegevens over gewichten en afmetingen lijkt de onderstaande reconstructie de meest waarschijnlijke. Wij geven daarbij het globale gewicht in ponden.

Dit indrukwekkende gelui annex beierwerk is in de loop der eeuwen danig gehavend. In 1734 werden de kleinste twee als oud brons verkocht, terwijl in 1881 de klokken b, dis¹ en b¹ in de smeltkroes verdwenen. Datzelfde lot onderging de fis¹, maar wanneer, dat wij weten niet. In elk geval resteerden er in de twintigste eeuw nog slechts vier klokken. Na de grote torenrestauratie die in 1964 voltooid werd en

slagtoon	b	cis ¹	dis ¹	e ¹	fis ¹	gis ¹	ais ¹	b ¹	cis ²	dis ²
klaviertoon	c ¹	d ¹	e ¹	f ¹	g ¹	a ¹	b ¹	c ²	d ²	e ²
gewicht (lb)	5600	3800	2800	2300	1700	1200	850	700	475	350

² Van deze in hoofdzaak uit de vijftiende eeuw, in het Latijn geschreven kroniek bestaat een vertaling van Jan Kuys e.a. onder de titel *De Tielse Kroniek. Een geschiedenis van de Lage Landen van de Volksverhuizing tot het midden van de vijftiende eeuw, met een vervolg over de jaren 1552-1566* (Amsterdam, 1983). Daarin vindt men ook meerdere bijzonderheden over pastoor Van Teeffelen.

Een beierman in de negentiende eeuw

bij welke gelegenheid de Koninklijke Eijsbouts een vier octaafbeiaard op c¹ (ca.2300 kg) leverde, werden de kleinste drie buiten gebruik gesteld en mocht alleen de cis¹ haar taak als luidklok behouden tezamen met enkele nieuwe klokken van de beiaard.

Belangrijk is de vraag of het spel van Tiel als een beiaard aangemerkt kan worden. In zeker opzicht niet, want de klokken waren tevens luidklokken. Ze hadden derhalve een dubbele functie. In principe is dat niet bezwaarlijk ofschoon het, zoals wij zullen zien, extra voorzieningen nodig maakt om zowel te kunnen luiden als te spelen. En of dat het beiaardspel ten goede kwam, is maar de vraag. Wij kunnen dit temeer zo zeggen omdat in het midden van de zestiende eeuw de echte klokkenspelen zowel te Mechelen als Den Bosch al volop gemaakt werden. Het gaat dan om een reeks stilhangende klokken van middelzwaar gewicht over anderhalf octaaf, diatonisch doch met de toevoeging van de beide bes-klokken en de fis in het tweede octaaf. In totaal derhalve achttien klokken. Geen der klokken kon dus geluid worden. De inrichting kon daarom helemaal op haar functie voor beiaard afgestemd worden. En dat is ongetwijfeld een voordeel.

De klokkenreeks van Tiel behoorde duidelijk tot een andere traditie. Daarin stond een diatonisch geluid van bijvoorbeeld acht gewoonlijk zware klokken centraal. Die klokken konden derhalve geluid worden. Maar op die klokken werd ook gebeierd waarbij aan de klepels touwen werden gebonden. Waarschijnlijk kwam men in de meeste gevallen niet verder dan ritmisch klankspel. Maar af en toe hoort men ook dat er melodieën mee gespeeld werden, zoals in Tiel bijvoorbeeld. Dat zal voor de inrichting bijzondere voorzieningen hebben gevraagd. Welke die waren, weten wij voor de individuele gevallen niet precies, want, zoals wij zullen zien, er waren meerdere mogelijkheden, tot een klavier toe.

De traditie van grote en zware geluiden werd ingezet door Geert van Wou, befaamd klokkengieter te Kampen omstreeks 1500. Zijn uit 1505 daterende geluid van dertien klokken voor de Domtoren is daar het meest markante voorbeeld van.³ In dat opzicht waren de zuidelijke gieters uit Mechelen en Den Bosch anders georiënteerd. Zeker, ook zij goten bij tijd en wijlen een groot geluid, doch bekendheid verwierven zij toch in de eerste plaats door hun klokkenspelen. Niet voor niets schreef de chroniqueur Jacob de

³ Het geluid werd in 1664 teruggebracht tot de zwaarste zes klokken. In 1982 werden de zeven verdwenen klokken weer aan het geluid toegevoegd met replica's uit de gieterij van de Koninklijke Eijsbouts te Asten.

Meyer in 1530: *De Vlamingen overtreffen de andere bewoners van de Nederlanden door de pracht en de weelde van hun kerken, door de grootte en de mooie klank van hun klokken. Op die klokken, net als op gitaren, spelen zij liederen van afwisselende aard.*

Maar keren wij terug naar de jaren kort na 1550 toen de beierman druk te werken had met zijn tien klokken.

Een beiermeester die talloze korte concerten moest geven

Pastoor Van Teeffelen tekende in zijn boekje zorgvuldig aan op welke feestdagen de beierman moest spelen. Wanneer wij de door hem genoemde feesten en heiligendagen in een modern jasje steken en voorzien van een datum, dan ziet zijn opsomming er als volgt uit. Vooraf zij nog opgemerkt dat de pastoor het kerkelijk jaar kennelijk met de vasten liet beginnen.

Maar dat is niet correct want officieel begint het met de eerste zondag in de Advent, dus vier weken voor Kerstmis.

Ofschoon de speeltijden niet altijd even helder door de pastoor genoteerd werden, lijkt het erop dat hij op genoemde dagen, al naar gelang de tijd van het jaar, tijdens de vesper, meer gespecificeerd 's avonds om 6 of 7 uur, tot het nachtlucht moet spelen gedurende een half uur alsmede op de vigilie, dus 's avonds daarvoor, eveneens een half uur. Hierbij zij aangekend dat nachtlucht het tijdstip is waarop de ambachten hun vuren voor de nacht moeten doven. In analogie daarmee kende men ook wel het "nachtlucht", dat wil zeggen het luiden ten teken dat de vuren gedooft moesten worden.

Maar nog zijn alle speeltijden van de druk bezette beierman niet opgesomd! Ziehier daarom het aanvullende overzicht op de volgende pagina.

Naam van het kerkelijke feest	Datum
Maria Boodschap	25 maart
Palmzondag	1 week voor Pasen
Pasen met het octaaf ⁴ inclusief vier heiligendagen	
Meidag	1 mei
Zondag Cantate	4 weken na Pasen
Hemelvaart des Heren	39 dagen na Pasen (op donderdag)
Pinksteren met het octaaf inclusief vier heiligendagen	7 weken na Pasen Drievuldigheidszondag
met het octaaf	1 week na Pinksteren
Sacramentsdag	60 dagen na Pasen (op donderdag)
Sint Johannes de Doper	24 juni
O.L. Vrouw Visitatie	2 juli
Translatie van Martinus ⁵ en kerkwijding	4 juli
H. Laurentius	10 augustus
Maria ten Hemelopneming met het octaaf	15 augustus
O.L. Vrouw Geboorte	8 september
H. Michaël	29 september
Allerheiligen	1 november
H. Martinus	11 november
Maria Onbevleete Ontvangenis	8 december
Kerstmis ⁶ inclusief drie heiligendagen	25 december
Besnijdenis des Heren	1 januari
Drie Koningen	6 januari
Maria Lichtmis	2 februari

⁴ Een octaaf is een liturgische naviering van een feest gedurende een week, met afsluiting op de achtste dag (octaafdag). Voor Pasen bijvoorbeeld is dat de Paasweek en ter afsluiting Beloken Pasen. Sinds 1956 worden in de Katholieke Kerk alleen nog de hoogfeesten van Pasen, Pinksteren en Kerstmis met een octaaf gevierd.

⁵ De translatie van Martinus is de datum waarop de overbrenging van de relieken van de H. Martinus in de Tielse kerk had plaatsgevonden.

⁶ De pastoor noemt het octaaf niet. Vergeten?

1. Gedurende het gehele jaar moest hij elke donderdagmorgen vóór de Sacramentsmis spelen. Hiervoor ontving hij van de koster (sic) 12 Brabantse stuivers per jaar.
2. Elke donderdagavond tijdens het Sacramentslof spelen. Hiervoor kreeg hij jaarlijks 12 Brabantse stuivers.
3. Ruim een kwartier spelen voor het lof op alle heiligendagen en daags daarna, maar met uitzondering van de zondagen in de vasten.
4. Hij moest bovendien spelen als de processie in de stad, buiten de stad of om het kerkhof trok.
5. Voorts diende hij met Pasen te spelen "als den heyligen oly incomen sal".⁷ De heilige olie werd de kerk binnengebracht nadat deze op Witte Donderdag door de bisschop gewijd was.
6. Veertien dagen vóór en acht dagen vóór, alsmede acht dagen ná de translatie van Martinus. Hiervoor ontving hij 14 Brabantse stuivers per jaar.
7. Tijdens jaarmarkten 's morgens en 's avonds een half uur. Hij ontving hiervoor van de stad 1 gulden per jaar.
8. Hij moest, als de burgemeesteren dat wensten, gedurende een half uur spelen als "enyge potentaten" of andere "groite personen" Tiel aandeden.
9. Ook moest hij op verzoek van de burgemeesteren bij andere voorkomende gelegenheden spelen.
10. Voorts moest hij tijdens de Vasten in de hoogmis zingen evenals bij de vespers en de metten.
11. En op grote feestdagen diende hij te helpen bij het luiden.
12. En tenslotte, de beiermeester zal "boecken scryven van sequenciis, hymnen ende anderen gesengen nae den loop des jaers" met als extra bepaling dat hij dit boek, of eventueel meerdere boeken, na het verlaten van de toren aldaar moet laten zodat het maar zeker voor zijn opvolgers beschikbaar blijft.
13. Als hij de stad wil uitgaan, dient hij toestemming te krijgen van de burgemeesteren, kerkmeester en de pastoor. Arme beierman ofschoon deze bepaling ook eeuwen later allerminst ongebruikelijk was.

Op een later tijdstip kreeg hij ook nog geheel andere taken toebedeeld. Was het om zijn inkomsten te ver-

hogen? Want wat te denken van een beiermeester ook nog eens als een soort koster fungeert, zij het dan vooral als de hoeder van de kerkelijke schatten? Zo moest hij op Allerheiligen, wanneer veel gelovigen ter communie zouden gaan, alle benodigdheden zorgvuldig klaar zetten, tezamen met de daarbij behorende verfraaiingen. En op plechtige Mariafeesten werd hij geacht "vier groen tapeten" uit te hangen en "twalief sinnenkussens" neer te leggen waar dat behoort. Bij deze en hier verder niet genoemde activiteiten speelden de kostbaarheden van de kerk een centrale rol. Hij, de beiermeester, was daar dan ook verantwoordelijk voor. Geen wonder dat tenslotte bepaald werd dat hij elk jaar op eerste Paasdag de sleutels van de kasten waarin deze sieraden geborgen waren aan burgemeesters, kerkmeesters en de pastoor moest kunnen tonen.

En de honorering van al dat beieren en omgaan met de kostbaarheden van de kerk? Om de twee jaar zal hij van de stad een nieuwe mantel krijgen met daarop vier zilveren letters, kennelijk ter aanduiding van zijn ambt in dienst van die stad. Maar die letters werden niet zijn eigendom, want op het einde van zijn diensttijd moest hij ze aan de burgemeesters teruggeven.

Hij ontvangt van de kerk jaarlijks vier Hollandse gulden, in twee termijnen uit te betalen. Evenals andere "provenairs" geniet hij gratis de kost in het gasthuis. Hij behoorde derhalve tot de groep proveniers die genoten van uitdelingen, provendes, in de vorm van voedsel. Maar hij mag daarvan geen misbruik maken. En mocht hij "durch den arbeit van siin beyeren cruepel off manck worden" dan krijgt hij voor de verdere rest van zijn leven in datzelfde gasthuis gratis de kost. Was dat een algemene bepaling? Of achtte men het werk van de beiermeester risicovol?

Werd de beiermeester goed betaald?

Telt men de verdiensten van de beiermeester bij elkaar op, dan komt men op een bedrag van $1 \cdot 20 + 4 \cdot 20 + 12 + 12 + 14 = 138$ stuivers per jaar, dat is nog geen zeven gulden per jaar. Dat lijkt erg weinig en dat is het ook wel, ofschoon men dient te bedenken dat dit loon gold, juist voordat in Europa door de toevloed van het zilver uit Amerika een grote inflatie zou optreden.⁸ Om een voorbeeld te geven, kostte

⁷ In de katholieke liturgie worden zalvingen met gewijde olie nog altijd toegepast. De bekendste daaronder is de ziekenzalving, ook wel het Heilig Oliesel genoemd.

⁸ André Lehr, *De prijs door eeuwen heen van klokken, geschet en bronzen beelden*. In: *Berichten uit het Nationaal Beiaardmuseum*, no.39, mei 2005, p.7-22.

Een beierman in de twintigste eeuw

rond 1550 een klok nog 2 à 3 stuivers per pond, omstreeks 1600 was dat al opgelopen tot 10 stuivers per pond, dus meer dan drie keer zoveel. Een eeuw later was het ongeveer 18 stuivers, een bedrag dat vervolgens vele eeuwen ongewijzigd zou blijven. Maar zelfs in het licht van die bedragen lijken minder dan zeven gulden per jaar erg weinig. Een goed inzicht echter kan men pas krijgen door dit bedrag te vergelijken met het inkomen van bijvoorbeeld een ambachtsman in die tijd. Welnu, een volleerd ambachtsman verdiende in het midden van de zestiende eeuw te Amsterdam 5 tot 7 stuivers per dag, elders in het land 5 stuivers.⁹ Indien wij aannemen dat driehonderd dagen per jaar werd gewerkt, zou dit neerkomen op 1500 stuiver of wel vijfenzeventig gulden per jaar en dat is heel wat meer dan krap zeven gulden. Wij dienen ons echter te realiseren dat de beiermeester in deeltijd werkte. Vanuit die gezichtshoek valt wel een en ander te controleren.

Nemen wij bijvoorbeeld zijn verplichting om elk donderdagavond tijdens het Sacramentslof te spelen, stel gedurende een kwartier tot een half uur. Per jaar

speelde hij dan $52 \cdot 0,25 = 13$ uur dan wel $52 \cdot 0,5 = 26$ uur. Hij kreeg daarvoor 12 stuivers. Aannemende dat een werkdag gemiddeld tien uur was, zou dit bij een bedrag van 5 stuivers per dag neerkomen op 6,5 tot 13 stuivers per dag. En dat is goed in overeenstemming met het verkregen honorarium van 12 stuivers.

Maar hoe is het met de overige deelhonoraria? Kiezen wij bijvoorbeeld het eerder genoemde loon van vier gulden per jaar. Nemen wij gemakshalve aan dat op basis van het bovenstaande het honorarium van de beiermeester een halve stuiver per uur bedroeg. Voor vier gulden per jaar diende hij dan per dag een klein halfuur te werken. En dat komt stellig overeen met de lijst van speeltijden die door pastoor Van Teeffelen was opgesteld. Maar het betekent ook dat de beiermeester zijn werk buitengewoon versnipperd moest uitvoeren. En dan te bedenken dat hij voor dat half uur werk per dag aan kerk en stad niettemin toestemming moest vragen als hij de stad wilde verlaten. Neen, onze beiermeester had zeker geen luxe leventje, ook al kreeg hij het eten gratis en eens in de twee jaar zelfs een nieuwe mantel.

⁹ Hubert Nusteling, *Welvaart en werkgelegenheid in Amsterdam 1540-1860* (Amsterdam, 1985), blz.258.

Hoe werd het Tielse klokkenspel bespeeld?

In Tiel sprak men van een beiermeester. Zodra echter het woord beieren valt, denken wij aan touwen die met de klepels zijn verbonden en waarmee de beierman vervolgens ritmische klankfiguren aan zijn klokken ontlokt. In principe lijken op die wijze slechts twee klokken te bedienen. Immers, ook een beierman heeft maar twee handen. Maar natuurlijk kan hij beiertouwen ook aan zijn voeten binden en om nog verder te gaan, ook de ellebogen komen in aanmerking. Intussen zit onze beierman dan in een warwinkel van touwen waarin hij zich, zoals een toeschouwer ooit opmerkte, zichzelf zou kunnen ophangen. En het was nog inspannend ook, want in Luik stond een bezoeker op de Lambertustoren in 1615 hogelijk verbaasd. Hij noemde het beieren *la plus sotte du monde* en verzuchtte dat de arme man zich wel heel erg afmatte en zichzelf verschrikkelijk kwelde.¹⁰

Maar kon dan niet op een andere manier gebeierd worden? Ongetwijfeld, want anders had de beiermeester van Tiel nooit wijsjes kunnen spelen. Een oplossing die men heden ten dage nog altijd in Rusland aantreft, een land waar nog steeds druk gebeierd wordt, is alle klepelkoorden op één punt samen te laten komen en op dat punt vast te maken. Aldus heeft de beierman een soort klavier waarin de toetsen zijn vervangen door strak gespannen koorden die hij al naar gelang zijn wensen kan aantrekken, ja hij zou er zelfs twee gelijktijdig kunnen aantrekken. Was de beiermeester op die wijze uitgerust? Wij weten het niet daar de geschreven bronnen daarover in Tiel ontbreken.

Maar daarmee zijn allerminst alle mogelijkheden uitgeput. Toen bijvoorbeeld de Engelsman Robert Bargrave in 1653 Zwolle bezocht en aldaar de toren beklom, zag hij tot zijn verbazing hoe de beierman met twee hamers in de hand de klokken aansloeg. De tekst maakt overigens niet duidelijk of die man met de twee hamers de beierman hielp door extra klokken aan te slaan dan wel zelfstandig de muziek uitvoerde. Maar hoe dit ook zij, Bargrave was enthousiast, want hij noteerde in zijn dagboek dat het

was *so musically that till I hear something equall it I shall esteeme it Sans Pareille*.¹¹ Ongeëvenaard derhalve en dat zegt nog al wat.

Ook in Utrecht op de Buurtoren in 1535? Toen immers werd iemand voor de levering van zes *pleyen* voor de zes beierklokken betaald.¹² Weliswaar is het woord *pleye* niet helemaal duidelijk, hoewel anderszijds steeds een relatie met een muziekinstrument wordt verondersteld, in het bijzonder met een slaginstrument.¹³ Maar het lijkt allerminst waarschijnlijk dat de beierman van de Buurkerk daarom zes hamers in zijn handen had. Veeleer had elke klok een eigen hamer, afgestemd op het gewicht van de klok. Die hamers zullen dan aan de buitenzijde van de klok gemonteerd zijn en van daaruit met touwen naar de beierman zijn geleid. Deze onderstelling lijkt temeer waarschijnlijk omdat in de kerkrekeningen ook bij herhaling sprake is van de aankoop van "linten", dus touwen ten behoeve van het beieren. Hoe de luisteraar in de straat op dit spel reageerde, weten wij helaas niet.

In Zwolle was dus veel lof, maar of dat regel was moet betwijfeld worden. Want ook elders ontmoeten wij veel verbazing over het spel van de beierman. Het was John Evelyn, een andere Engelsman, die in 1641 de toren van de Oudekerkstoren te Amsterdam beklom.¹⁴ Zijn aanvankelijke enthousiasme leidde al heel snel tot opperste verbazing. Want hij zag hoe de beiaardier weliswaar een klavier had, doch met veel geweld de toetsen daarvan met houten klossen naar beneden sloeg. Maar dat gaf zo'n enorme herrie dat nog eens versterkt werd door het kletteren van de ijzerdraden naar de klepels, zodat de goede man nauwelijks één toon van zijn muziek kon horen. Ook de omstanders konden er geen touw aan vastknopen. Dat gerammel leek allerminst op muziek, althans niet op de toren. In de straten daarentegen klonk het allemaal erg aardig. Was onze Tielse beiermeester ook tot zo'n rumoerig spel veroordeeld?

De Amsterdamse beiaardier beschikte dus over een klavier. Dat behoeft overigens niet te verbazen want de eerste primitieve aanzet daartoe dateerde al van het einde van de vijftiende eeuw. Het lijkt echter

¹⁰ Th. Gobert, *Liège à travers les âges. Les rues de Liège*. Tome 3 (Liège, 1927), blz.183.

¹¹ A. Rode, *Robert Bargrave. Ein englischer Reisender des XVII. Jahrhunderts*. In: *13. Jahresbericht Oberrealschule und Realschule in Eimsbüttel zu Hamburg. Schuljahr 1904-1905*, blz.25.

¹² Th. Haakma Wagenaar, *De bouwgeschiedenis van de Buurkerk te Utrecht* (Utrecht, 1936), blz.342.

¹³ E. Verwijs & J. Verdam, *Middelnederlandsch Woordenboek* (Den Haag, 1907) s.v. *pleye*.

¹⁴ William Bray, *Memoirs of John Evelyn comprising his diary from 1641 to 1605-06 and a selection of his familiar letters* (London, 1879), blz.29.

waarschijnlijk dat het toen nog niet die uitgebalancierde vorm had als heden ten dage het geval is. Mogelijk waren de toetsen lange dikke stokken die ver van elkaar lagen, op dezelfde wijze als men in de zuidelijke Europese landen ook nu nog kan aantreffen. Meestal zit men dan niet voor het klavier doch staat men ervoor, waarbij de stokken omlaag worden gedrukt, of geslagen! In feite onderstreept dit de stelling van de bekende musicoloog Curt Sachs die in 1929 stelde, dat hoe verder een muziekinstrument van het centrum van zijn ontstaan aangetroffen wordt, hoe groter de kans op een oorspronkelijke uitvoering is.¹⁵ Of anders gezegd, zoek op zo groot mogelijke afstand van de Nederlanden naar een beiaard en men zal dan waarschijnlijk de meest oorspronkelijke vorm aantreffen.

Dit alles in overweging nemende lijkt het meer dan plausibel dat ook in Tiel de klepels niet enkel door touwen naar de beiaardier geleid werden. Er moest wel degelijk een soort klavier bij zijn betrokken. Het roept overigens weer een ander probleem op want de klokken werden ook als luiddklok gebruikt. Dat impliceerde dat bij elk beierspel de luiddklepels opnieuw met de touwen verbonden moesten worden en na afloop weer ontkoppeld. Of gebruikte men speelhamers op de buitenkant der klokken? Deze immers kunnen zodanig gemonteerd worden dat ze voor de zwaaiende klokken in het geheel niet in de weg zitten. Mogelijk was dat in Utrecht, zoals wij eerder zagen, op de Buurtoren in 1535 ook het geval. Daar immers werd voor elke klok een hamer aangekocht.

Een vergelijking met andere steden

Het ziet ernaar uit dat de Tielse beiermeester weliswaar zeer nauwkeurige instructies kreeg die vooral door hun uitvoerigheid opvallen, maar die anderzijds niet erg uitzonderlijk zijn. Omstreeks dezelfde tijd, in 1546, kreeg in dit geval de koster van Franeker eveneens opdracht om op met name genoemde kerkelijke feesten te beieren.¹⁶ Opvallend is op alle feestdagen en bovendien iedere donderdag een half uur. Datzelfde geldt ook in het Belgische Geel waar in 1585 een uitvoerige instructie voor de eveneens bei-

erende koster werd opgesteld.¹⁷ Ook daar weer vrijwel uitsluitend kerkelijke feesten waarop gebeierd werd. Maar bovendien is genoemde instructie opmerkelijk omdat het beieren werd afgewisseld met het luiden van één of meer klokken.

Gaan we veel verder terug in de geschiedenis, dan komen wij bijvoorbeeld in Haarlem waar in de periode van 1412-1428 op dezelfde kerkelijke feesten gebeierd werd als in Tiel.¹⁸ De enkele verschillen die er zijn, kunnen teruggebracht worden tot plaatselijk vereerde heiligen en gebruiken. Zo werd er te Haarlem op het feest van St. Bavo gebeierd tegen in Tiel op de dag van de translatie van de H. Martinus. In beide gevallen ging het dus om de patroonheilige van de kerk. Men bedenke overigens dat in Haarlem toen nog ritmisch gebeierd werd.

Mede gezien de hier niet verder opgesomde bewijzen vormde Tiel met zijn sterk kerkelijke gerichte instructie dus geen uitzondering. Dat wil niet zeggen dat bij belangrijke profane gebeurtenissen niet zou worden gebeierd. Maar die waren niet aan vaste dagen in het jaar gekoppeld. Bovendien waren ze ver in de minderheid ten opzichte van de kerkelijke feestdagen. Wij noemen enkele voorbeelden.

- In 1394, nadat Jan zonder Vrees een overwinning op de Luikenaren had behaald, werd te Brugge een plechtige mis gesticht met de volgende omschrijving: *Eene solemneelike messe met dyakens ende met subdyakens, met orghenen, met beyaerden, ende metten besten ornamenten*. Plechtiger en feestelijker kon het waarlijk niet.
- Toen Filips de Goede in 1440 in Brugge zijn intrede deed, schreef de kroniekschrijver: *Alle die clocken van der steden luyden en beyaerden hoghelyc ende chierlic*.
- In 1443 werd er te Gent volop gebeierd nadat Filips de Goede het hertogdom Luxemburg overwonnen had en aan zijn Bourgondische Rijk kon toevoegen.
- In 1525 werd te Gouda gebeierd toen bij de Slag van Pavia keizer Karel V een overwinning behaalde op Frans I, koning van Frankrijk.

¹⁵ Curt Sachs, *Geist und Werden der Musikinstrumente* (Berlin, 1929), blz.5.

¹⁶ J.L. de Jong, *Muzikale Lûden út 'e 16e ieu*. In: *De Tsjerne*, 1947, blz.192-199.

¹⁷ D.P. Kuyt, *Oorkonde wegens het kapittel der kerk van Ste Dimplna the Gheel anno 1585*. In: *Mengelingen voor de geschiedenis van Brabant* (Leuven, 1871), blz.367-376.

¹⁸ GA Haarlem, kladrekeningen 1412-1428.

- Toen in 1597 Prins Maurits de Spaanse ruitery nabij Turnhout verslagen had, werd dat in Bergen op Zoom uitbundig gevierd. De torens waren getooid met brandende fakkels, de grootste klok werd geluid en Hendrik Aernoutz, beierde volop. Het zijn voorbeelden uit zeer vele die duidelijk maken dat het profane beieren gekoppeld werd aan een op zichzelf staande gebeurtenis, op dezelfde wijze als heden ten dage bij zo'n gelegenheid geluid zou worden.

Klonk het mooi?

Blijft nog een laatste vraag te beantwoorden: hoe klonk dat gebeier? Het probleem concentreert zich daarbij niet tot de uitvoering want, zo wij mogen aannemen, de musici zullen ongetwijfeld binnen de technische grenzen van het toreninstrument naar behoren hebben gespeeld. Neen, het gaat veeleer over de vraag hoe zuiver die beierwerken en die primitieve klokkenspelen geklonken hebben. Wij stellen die vraag omdat wij weten dat de beiaarden uit die tijd bepaald niet uitmuntten in zuivere toonreeksen. Nog altijd kan men dit beluisteren aan de spellen van Zierikzee (1550-1554), Monnickendam (1596) en Sint-Maartensdijk (1615-1616). De vraag is overigens wat wij onder vals moeten verstaan en of daaronder wellicht verschillende typen bestaan. Dat laatste is inderdaad het geval, want er bestaat een valsheid die verder niet onwelluidend behoeft te zijn. Iedereen kan dat gemakkelijk constateren wanneer hij naar een oude klok luistert. Vrijwel altijd bezit zo'n klok valse boventonen, maar toch storen wij ons daar niet echt aan. Wij worden hooguit door een vreemde klank verrast, maar meer ook niet. Dit verschijnsel is met de psycho-acoustiek voortreffelijk te verklaren, maar wij zullen dat hier verder laten rusten.

Welnu, iets dergelijk is ook het geval met een beiaard waarvan de klokken niet alleen in zichzelf vals zijn, maar bovendien ook nog eens ten opzichte van elkaar. Zeker, soms is de melodie op een dergelijke beiaard moeilijk te verstaan, maar dat het echt onwelluidendheid is, neen dat is het meestal niet het geval. Dit verklaart ook dat in de zestiende eeuw, in de begintijd van het klokkenspel, nooit enige klacht over een vals carillon werd geuit. Men maakte zich wél druk over de moeilijke bespeelbaarheid die voor die arme beierman een kwelling moest zijn, doch sprak met geen woord over de vreemde melodielijnen die men te horen kreeg. Zo klinkt een beiaard nu eenmaal,

zal men gedacht hebben. Zeker is overigens dat deze welwillendheid de noodzakelijke basis vormde voor het succes dat de beiaard een eeuw later ten deel zou vallen. Want toen slaagden de gebroeders François en Pieter Hemony er als eersten in om toonzuivere klokken te gieten! Maar dat is een ander verhaal.

Een dreigend misverstand

In het voorafgaande hebben wij bij herhaling gewezen op de inspannende arbeid van de beierman. Tijdgenoten waren het er allemaal over eens dat grote lichamelijke kracht noodzakelijk was, wilde men naar behoren kunnen spelen. Maar alleen in de zestiende eeuw? Dat lijkt niet het geval te zijn. De verbazing was van alle tijden, zij het nu niet meer. Want pas nadat de mechanische inrichting van de beiaard veel meer aandacht kreeg dan voorheen, en dat is vooral na de jaren vijftig van de vorige eeuw, zou de beiaardier het rustiger aan kunnen doen. Dat blijkt ook al uit het feit dat het aantal vrouwelijke beiaardiers aanzienlijk is toegekomen. Eindigen wij daarom met enkele voorbeelden uit de tijd dat de beiaard een combinatie was van een muziekuitvoering met een lichamelijke oefening zoals de meeste bekende beiaardier aller tijden, Jef Denijn vertelde. Want ziehier hoe de dichter en cultuurkenner bij uitstek Emile Verhaere omstreeks 1900 diezelfde Denijn gadesloeg.¹⁹

"De schoone man! Om zijn blanke, forsche romp zat een licht onderlijfje; een linnen broekje reikte hem pas tot de knieën. Hij schoof op het lederen bankkussen heen en weer, de fraaie armen, met rustige kracht, heffend en neerplompd op de ronde staven van zijn klavier, de spierige beenen met koene trippelschokken voortbewegend over de zware klompen van het pedaal.

Van zijn purperrood Mephisto hoofd met de kortgeknipte grijzende haren, droop het zweet in zijn stevigen nek. Metaalgerond warrelkolkte het houten hokje [klavierruimte] vol; onder, bezijden en boven ons hilde en tierde muziek die hij, de eenzame, doof van geluid alleen verstond.

Het was een schouwspel om bij te lachen en te weenen tevens. Die kreunende, zwoegende klokkenist, ombulderd door een oorscheurende chaos van geluid, ware ons potsierlijk en zijn slafelijk werk als eenen uiting van waanzin voorgekomen, hadden wij niet geweten dat, uit deze hoge schatkamer, eene weelde van mollige tonen naar beneden vlinderde."

¹⁹ André Lehr, "Met losgemaakte ringkraag en in hevig zweet". In: *Jaarboek van het Vlaamse Centrum voor Oude Muziek*", jg.1, 1985, blz.109-222.

Maar is het wel een objectief verslag? Alleen al de woordkeus doet vermoeden dat hier een literator aan het woord is, die datgene wat hij zag tot de meest beeldende taal liet uitgroeien. Een halve eeuw later zou Harry Mulisch dat nog eens dunnetjes overdoen toen beiaardier Maurits Akelei zijn langgedroomde torenconcert gaf.²⁰

'En meteen was hij aan het spelen. Dat wil zeggen: met zijn voeten te trappen en met zijn vuisten te slaan, niets eens erg hard, maar voldoende voor het zachte geluid der klokken om te verdwijnen in een jammerlijk piepen, knerssen en gebonk. Het was gekkenwerk, ondragelijk. Krampachtig rukten de draden door de zoldering, krakend en kermend; dat had iets met muziek te maken. Hij [Maurits Akelei] dacht niet na bij wat hij deed, hij had zich niets voorgenomen.

Hij kéék naar wat hij deed: het was zijn lichaam dat speelde, een eenzame solist. Korte tijd later verzandde alles in een behoedzaam tremelo van oorverscheurend gekners – daarna brak de hel los. Hoestend en zwetend sprong hij op zijn bankje heen en weer, omgeven door een formidabel razen en kermen. Nog weer later maaiden zijn armen en benen merkwaardig genoeg nog net zo door de lucht als tevoren, maar raakten de stokken bijna niet meer. Nog maar nu en dan, als het ware per ongeluk. Dan knerste het weer even. En toch was het of al die opmaak van kracht en beweging noodzakelijk was om die paar stokken, die paar klanken te raken: juist deze klanken, op juist déze manier." Akelei is een romanfiguur. Beiaardiers als Maurits Akelei zijn er niet meer.

²⁰ Harry Mulisch, *Het zwarte licht* (Amsterdam, 1956), blz.43-44.

Asten aan de grote klok

De grootste luidklok ter wereld in het klokkendorp

Op 22 september 2006 werd een reusachtige klok het dorp Asten binnengereden. Deze thans grootste luidklok ter wereld maakte op haar weg van Drunen naar Japan tussenstation op het plein voor de Astense kerk. Omdat deze klok van 36.250 kg niet bij de Koninklijke Eijsbouts in Asten gegoten kon worden, werd ze in de scheepsschroevengieterij Wärtsilä in Drunen vervaardigd. Want alleen dat bedrijf, dat overigens onder de naam Lips al in de jaren vijftig van de vorige eeuw nauw samenwerkte met de Astense gieterij, heeft smeltovens met voldoende capaciteit. Overigens, niet alleen haar gewicht is groot, doch ook haar afmetingen. Ze heeft namelijk een diameter van 3,82 m en is 3,72 m hoog. Haar slagtoon is de gis van het groot octaaf en dat is heel diep.

De klok is een opdracht van Kiyozaku Shoji gemaakt. Deze ondernemer onderhoudt in het Japanse Gotemba een vakantieoord met een groot park. Om in het Guinness Book of Records te kunnen geschreven worden, liet hij daarom door Eijsbouts deze enorme luidklok maken.

Maar laten wij preciseren. Deze klok van ruim 36 ton zal worden geluid, dus heen en weer geschommeld, zodat de vrijhangende klepel de klok kan aanslaan. Daarmee is ze de grootste *luidklok* ter wereld. Ze laat daarmee de luidklok achter zich die met 33.285 kg door de Franse klokkengieter Paccard in 1999 voor het Millennium Monument te Newport in Kentucky (USA) gegoten werd.

De zwaarste luidklok derhalve, want wanneer het over *stilhangende klokken* gaat waarvan de klepel met mankracht tegen de klokkenwand wordt getrokken, zijn er talloze reuzinnen meer. De grootste, de tsaar Kolokol, staat in het Kremlin te Moskou en is met 210 ton de zwaarste klok ter wereld. Helaas echter is ze eigenlijk nooit gebruikt. In de vorige “Berichten” hebben wij daar al over geschreven. Maar in diezelfde stad zijn wel meer zeer zware klokken, van 164, 72, 67 en 56 ton. Maar elders in de wereld kunnen ze er ook wat van. Japan had een klok van 114 ton, maar die is inmiddels omgesmolten. In Japan zijn overigens nog klokken van 63 en 48 ton te vinden en in China een van 52 ton. Kortom, concurrenten genoeg

als het uitsluitend om de klok zelf gaat. Maar in Asten is het de grootste luidbare klok en dat is voorwaar een niet geringe technische prestatie!

Twee maanden reisden medewerkers van de Astense gieterij dagelijks naar Drunen om de vorm te maken en ze uiteindelijk met brons te vullen. Met een zwaar transport kwam het afgewerkte gietstuk tenslotte naar het klokkendorp. Op het Koningsplein was de klokkenreuzin daar het heel weekeinde van 22 september te bewonderen.

Een enorme kraan hees de klok van de vrachtwagen op drie betonnen balken waar ze van alle kanten bekeken kon worden. Jammer genoeg was behalve het door Arie Abbenes bespeelde carillon verder geen klokgeluid te horen. Wie de klok horen wil, moet dus een reis naar het land van de morgenzon ondernemen. Daar zal ze dan, voorzien van een 1550 kg zware klepel, in een stalen constructie hangen en door vier personen met de hand geluid worden. Met Kerstmis voor het eerst.

De klok heeft het profiel van een klassieke Europese luidklok gekregen. Onder een achtarmige kroon siert een fries met zon, maan, planeten en sterren het oppervlak. Voorts draagt de klok het opschrift: “Vivos voco, mortuos plango, fulgura frango. Eijsbouts Astensis me fecit”, hetgeen betekent “De leven-

den roep ik, de doden beweën ik, de bliksems breek ik. Eijsbouts uit Asten maakte mij.” Op de flank is naast drie plaatsnamen het silhouet van een vogel, het merk van de vakantieoord Tokinosumika, afgebeeld. De namen geven provincie, plaats en vakantieoord aan.

Een facsimile-uitgave van beiaardmuziek uit 1784

Dat de stad Danzig een oude en interessante beiaardhistorie heeft, mag bekend worden verondersteld: de oude beiaarden van raadhuis en Catharinakerk zijn weliswaar verloren gegaan, maar de vervangers, twee nieuwe Eijsboutsbeiaarden uit het laatste decennium, hebben een nieuw elan doen ontstaan.

Daaraan kan worden toegevoegd dat we sinds 1990 de beschikking hebben over transcripties van de verzameling trommelversteken van J. E. Eggert, beiaardier van 1766 tot 1803. Zijn versteken waren bedoeld voor de drie octaafs-Derckbeiaard (1739) van de St. Catharinakerk. Ze werden in moderne notatie uitgegeven door Georg Köppl uit München, in twee delen (respectievelijk 111 en 147 koralen).

Wie die transcripties nauwkeurig bestudeert komt merkwaardige zaken tegen, zoals ritmische figuren, versieringen en speelaanduidingen die eigenlijk op een trommel niet gestoken kunnen worden. Zou er soms sprake zijn geweest van handspel? Tot nu toe kon een dergelijke vraag niet worden beantwoord, bij gebrek aan de originele notentekst.

Afb. 1. Detail trommelspelwerk op het Kon. Paleis te Amsterdam (Spraeckel, 1664). De afmetingen van deze trommel komen sterk overeen met die van de trommel op de St. Catharinakerk te Danzig:

	diameter	breedte	aantal klokken	aantal lichters	trommelmaten
A'dam	210	137	35	60	120
Danzig	206	140	35	60	120

In welke mate hier van toeval gesproken kan worden is nog niet duidelijk.

Thans is daar verandering in gekomen, want ter gelegenheid van het onlangs gehouden Beiaard-Wereldcongres (juli 2006) heeft het Historisch Museum Gdansk een facsimile-uitgave het licht doen zien van het complete versteekboek van Eggert. In een uitgebreid en wetenschappelijk onderbouwd tekstdeel (67 pagina's) wordt ingegaan op de geschiedenis van de carillons, de beiaardiers en de collectie. Daarna volgen alle 260 versteken, zeer leesbaar op 213 bladzijden afgedrukt.

Johann E. Eggert, Choral-Lieder zu dem Glockenspiel, Danzig 1784.

Facsimile-editie 2006, inclusief CD en Thematische index.

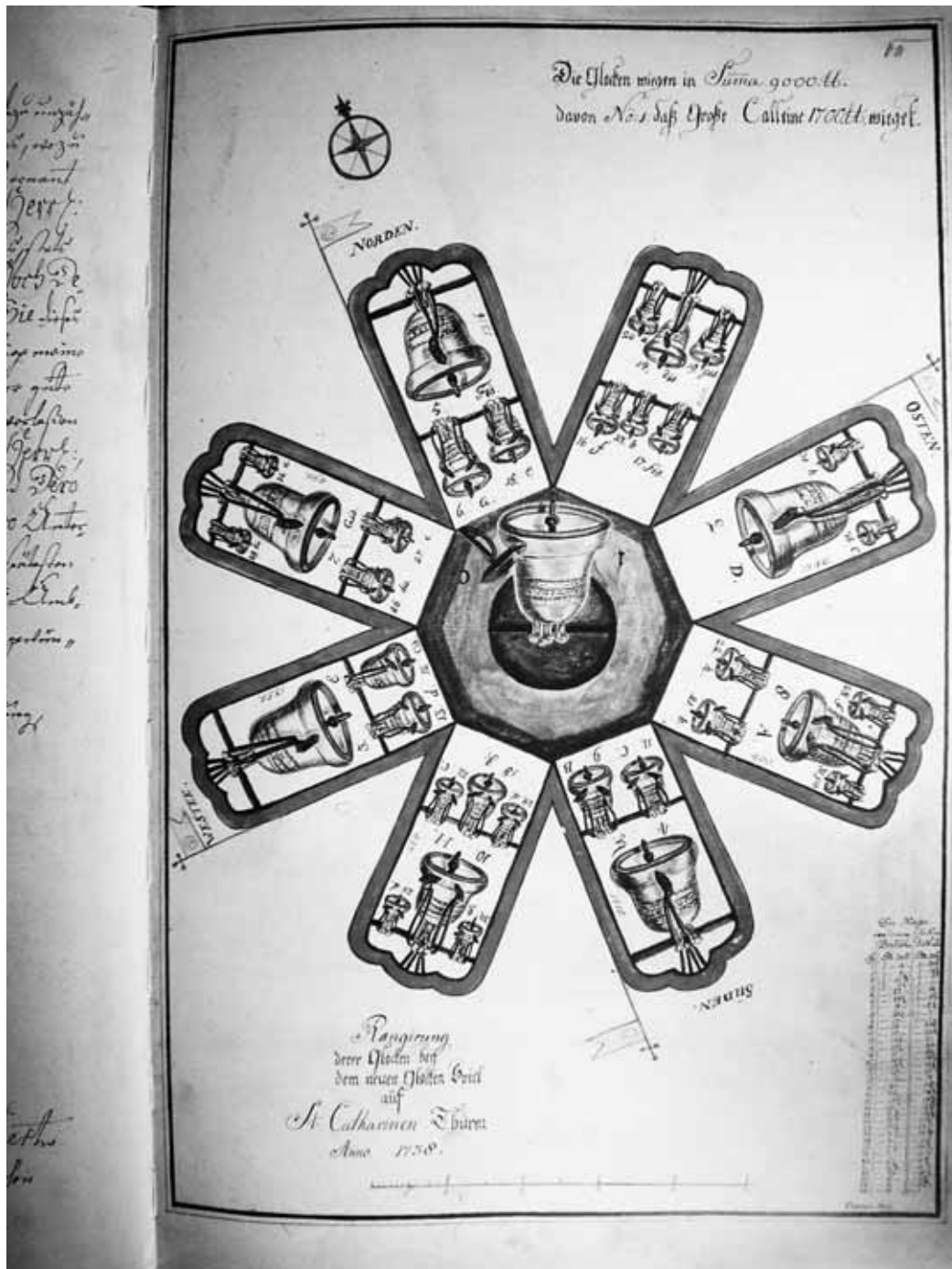
Prijs E 25 + porto. Te bestellen via zegary@mhmg.gda.pl

Het manuscript wordt in het Staatsarchief van Gdansk bewaard. De facsimile-uitgave is op ware grootte gedrukt (37,2 bij 23,5 cm), op zwaar papier, in meerdere kleuren en voorzien van een harde kaft. Niets is vergeten om een zo zuiver mogelijke kopie van het origineel te maken.

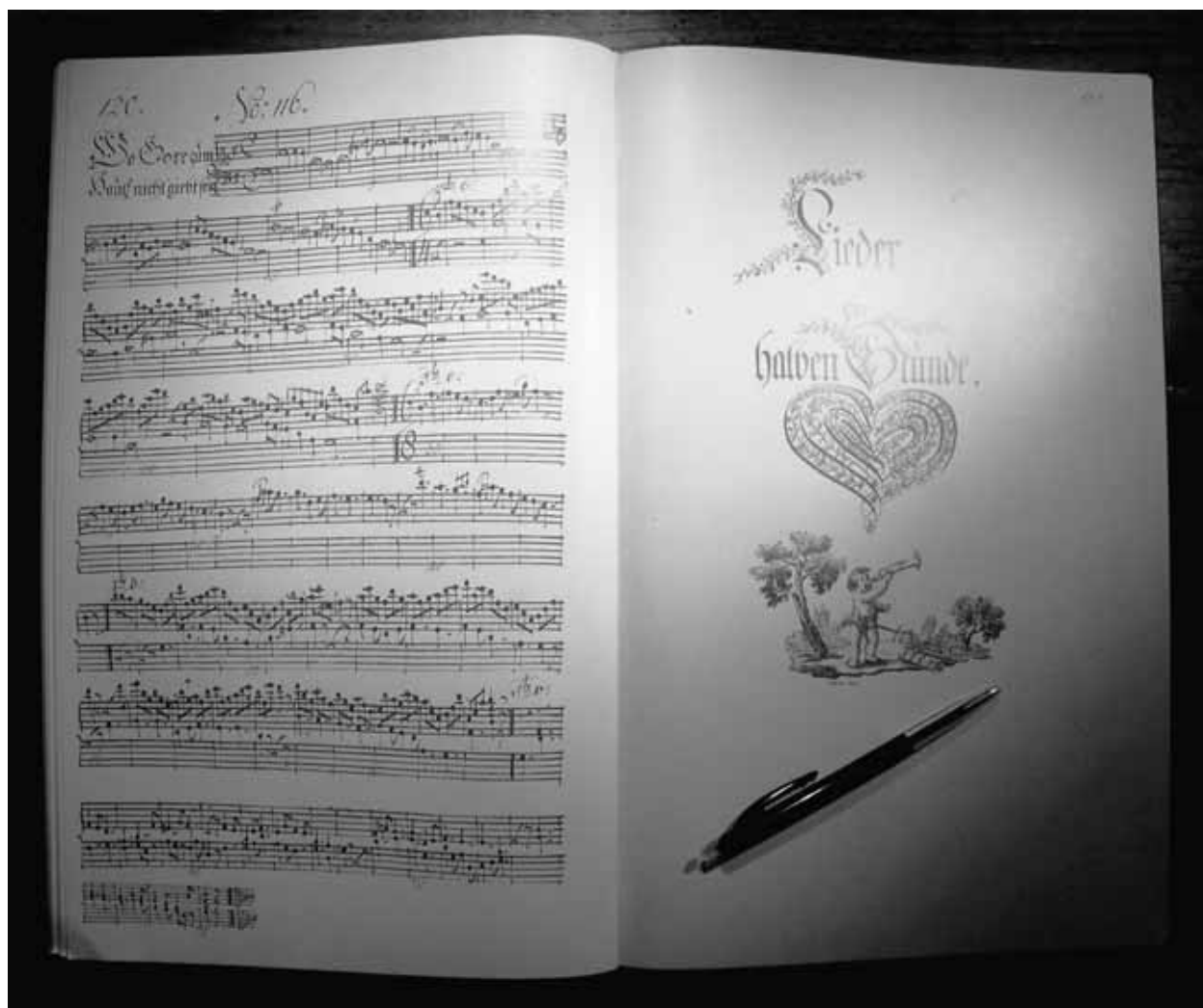
De spelwerken

Behalve aan Danzig (St. Catharina, 1737) leverde Johan N. Derck ook beiaarden aan Kopenhagen (1736) en St. Petersburg (1758). In alle gevallen werd een trommelspelwerk geplaatst, maar vergelijking van de gegevens, voor zover beschikbaar, levert voornamelijk weinig op. Van de drie spelwerken bestaat alleen dat van St. Petersburg nog.

Om wat voor spelwerk gaat het in de Catharinakerk? Afbeeldingen bestaan niet en de enige beschrijving die er is dateert van na de fatale torenbrand van 1905. Om een indruk te krijgen moeten we de spaarzame gegevens vergelijken met nog bestaande trommelspelwerken. Voor de goede orde, aan de trommelspelwerken van het Nationaal Beiaardmuseum hebben we niets bij dit onderzoek, want deze dateren uit de zogenaamde Pre-Hemonyperiode: Schiedam (1594), Tholen (1627), Hattem (1635).

Afb. 2. Carl August Cappuhn maakte alle zes afbeeldingen in het versteekboek. Van 1739 tot 1792 was hij lid van het Danziger schildersgilde. Op deze afbeelding uit het voorwoord zien we de opstelling van de beiaard anno 1738. De 35 klokken hangen rondom de zwaarste klok C, in een redelijk evenredige verdeling over de verschillende vensters. Een dergelijke opstelling die ook in vele andere lantaarntorens werd gevonden, is typisch voor een beiaard die door middel van een broeksysteem bespeeld wordt. Iedere klok is uitgerust met 1 of twee hamers. De exacte verdeling van de zestig hamers over de 35 klokken kan direct worden afgelezen: in het onderste octaaf hebben de klokken C, D, E, F, Fis en Gis slechts 1 hamer, in het tweede octaaf de cis en dis, in het derde octaaf de twee topklokken b (naar de Duitse gewoonte h genoemd) en c. Dit leidt tot twee conclusies: de in het facsimile genoemde verdeling (de onderste 10 klokken zouden 1 hamer hebben) is niet juist. En, de huidige verdeling lijkt meer te leiden tot toonsoorten met mollen dan tot die met kruisen. Of deze stelling door de stukken wordt bevestigd zal nader onderzoek wellicht aantonen.

Afb. 3. Links: De laatste van de 116 melodieën voor het hele uur, “Wo Gott zum Haus nicht gibt”, is 75 trossennoten en dus 300 kwartnoten lang. De bovenste balk is genoteerd in de sopraansleutel (c-sleutel op de onderste lijn) en moet dus een terts lager worden gelezen. De omvang komt daarmee op bijna drie octaven.

De componeerwijze is tweestemmig, met alleen vierstemmige slotakkoorden. De melodie ligt afwisselend boven of beneden. Na het koraal, 17 maten in 4/4 maat en in feite variatie 1 genoemd, volgen de variaties twee tot en met vijf. Eggert gaat daarin inventief met maatsoort en ritme om: na variatie twee (klinkend als in ? maat) volgen nog drie variaties in 6/8 maat. Elke 6/8 maat klinkt als een 2/4 maat met triolen, maar omdat de achtste noot van elke maatsoort gelijk van lengte is, klinkt de 6/8 maat dus alsof nu in een langzamer tempo wordt gespeeld.

De vijf variaties zouden in feite geen 300 kwartnoten moeten opleveren; op een paar plaatsen heeft Eggert daarom een variatie enigszins moeten verlengen. Het totaal komt daarmee weer op 75 maten. Let op: maat 1 begint pas op de derde tel en maat 75 houdt na kwartnoot op. In beide gevallen kan de rest van de maat door een vorige of volgende versteek worden gebruikt. Er zijn bijvoorbeeld versteken waarbij de opmaat voorafgaande aan maat 1 niet wordt meegeteld; dan is duidelijk dat deze opmaat is verstoken in een “leeg” deel van de slotmaat van een vorige versteek.

De indeling in trossennoten (te zien aan de getallen onder de balk) volgt de kwartnoten, ongeacht de genoteerde maatsoorten. In deze “nette” versie is dat alleen om de vijf maten aangegeven; waarschijnlijk is in de werkversie de lengte van elke maat wel met een verticale streep aangegeven. Dat is althans nog steeds gebruikelijk.

Dat het hier om een versteek gaat die ook gebruikt kan worden als handspelmuziek, tonen de ornamenten en speltechnische toevoegingen: de fraseringsboogjes vanaf maat vier, de dubbelslag in maat 15 en de triller van maat 45. Er zijn versteken die werkelijk vol staan met ornamenten die nooit verstoken kunnen zijn op deze trossennot. Een duidelijker bewijs voor handspelmuziek kan niet worden gegeven.

Ten tijde van Hemony, midden 17de eeuw, is een type trommelspelwerk ontstaan bedoeld is voor ongeveer drie octaven klokken (circa 35 stuks), dat 120 trommelmaten kent en zich bedient van 40 tot 60 lichters. Een trommelmaat is een 4/4 maat; een lichter wordt door een noot in beweging gebracht en zorgt ervoor dat de hamer wordt gelicht en daarna de klok raakt. In afbeelding 1 is de afstand tussen twee horizontale rijen gaten een trommelmaat, de noten bevinden zich in deze maten en de lichters bevinden zich boven de trommel.

Interessant is ook de relatie tussen de aantalen lichters en klokken. In toenemende mate zien we in de 17de eeuw dat klokken twee of meerdere hamers krijgen. Ze kunnen dan vaker worden aangeslagen. Alle klokken? Neen, alleen die klokken die muzikaal gesproken wat vaker moeten worden gebruikt. Afbeelding twee geeft aan hoeveel hamers per klok aanwezig waren. Deze reeks lijkt niet toevallig ontstaan.

De Danziger versteken van 1784

De meeste versteken zijn bedoeld voor heel en half uur en hebben een lengte van (maximaal) 75 of 35 trommelmaten, overeenkomend met een lengte van circa drie of anderhalve minuut. Alle zijn ze gebaseerd op een koraalmelodie, gevolgd door één of meerdere variaties. In totaal worden 173 koralen gebruikt, 87 ervan zelfs tweemaal (zowel voor het heel als voor het halve uur). Er waren overigens zoveel arrangementen nodig omdat in Danzig wekelijks werd verstoken; daarbij werd het kerkelijk jaar gevolgd.

Soms zijn in de versteken aanduidingen toegevoegd die niets met het versteken te maken kunnen hebben; deze aanduidingen geven aan dat het desbetreffende arrangement ook bedoeld moet zijn geweest om op het klavier te spelen.

De muzikale waarde van de arrangementen moet niet worden overschat. Wel voldoen ze in alle opzichten aan de “ijzeren” regels zoals die ook nu nog aan automatische muziek kunnen worden gesteld: het moet degelijk zijn en zeker niet te opvallend.

De bijgeleverde CD bevat 29 “versteken”, gespeeld door vijf beiaardiers, op de twee beiaarden van Danzig. Opvallend is dat niet alle toegevoegde versieringen worden uitgevoerd. Een verklaring hiervoor wordt niet gegeven. Weldadig is de afwisseling van evenredig zwevend gestemde beiaard (Catharinakerk) met die in middentoon (stadhuis). De inhoudsopgave meldt ook nog het bestaan van transcripties en MIDI-files, beide van de hand van de musicoloog Frank Deleu en alleen betreffende de voor de CD geselecteerde composities. Deze konden niet worden ingezien en zijn ook niet bij de aangegeven prijs inbegrepen.

Het Musicologische belang

De composities/arrangementen van Eggert kunnen chronologisch worden geplaatst tussen Matthias van den Gheyn en de oudste Berghuys (Johannes). Stilistisch kan niets vergelijkbaars worden gevonden, want een andere zo uitgebreide 18de eeuwse verzameling lied/koraalbewerkingen bestaat niet. Totdat wellicht nog eens ooit de composities van Jacobus Potholt (van 1743 tot 1782 beiaardier van het koninklijk paleis te Amsterdam) worden gevonden?!

Het facsimile is een unieke uitgave. Een “must” voor iedereen die in oude (beiaard)muziek is geïnteresseerd. Helaas alleen speelbaar voor hen die in de sopraansleutel kunnen lezen. Wie het zich aan het klavier gemakkelijk wil maken moet dus teruggrijpen op de Köppl-editie, maar gelukkig is die nu aan het origineel te verifiëren. Van de transcripties is nog een aantal exemplaren te koop bij Nederlandse Beiaardschool Amersfoort.

Jacques Maassen is stadsbeiaardier van Breda en bestuurslid van de nieuwe stichting Beiaard- en Natuurmuseum Asten i.o. Voorheen was hij onder andere voorzitter van de Ned. Klokkenspel-Vereniging en directeur van de Ned. Beiaardschool Amersfoort. Momenteel werkt hij aan een publicatie over automatische beiaardmuziek.

Verzamelingen genoteerde automatische beiaardmuziek:

1648	Brussel	De Sany
1681	Gent	Wijckaert
ca. 1746	Antwerpen	J. de Gruyters
1769/1775	Danzig (raadhuys)	Eggert
1784	Danzig (St. Cath.)	Eggert
1805-1871	Kampen	Van der Dussen, Hauff
1838-1924	Schiedam	Textor I, II en III
1842-1893	Utrecht	Van Nieuwenhuizen, Wagenaar I

Een doorbraak rond de grote terts-klok

In 1985 werd een nieuw type torenklok ontwikkeld door een samenwerking tussen Dr. Bert Schoofs van de TU/e te Eindhoven en Dr. André Lehr van de Koninklijke Eijsbouts te Asten. Beiden zijn inmiddels gepensioneerd.

In deze klok was de dominante mineurterts, kenmerk van de traditionele klok, vervangen door een majeurterts. Een dergelijke klok wordt in een beiaard door de leek als minder dissonant ervaren, terwijl samenspel met harmonie-orkesten en andere openlucht-instrumenten uitstekend mogelijk blijkt. Meerdere beiaarden werden gegoten, zoals onder andere voor de bekende Crystal Cathedral te Garden Grove (California, USA), maar ook voor de Academietoren van de Universiteit van Groningen.

Ondanks dit succes waren er ook bezwaren en met name van sommige musici die de aanslagklank minder fraai vonden of zelfs uitgesproken lelijk. Er werden aangepaste profielen ontwikkeld, zij het zonder enig resultaat. Na vele jaren heeft ondergetekende het raadsel echter kunnen oplossen. Na een uitgebreid onderzoek in klankanalyses van goede, minder goede en ronduit slecht klinkende klokken kwam hij tot de

conclusie dat de oorzaak in de achtste boventoon (duodeciem) gezocht moest worden. Het bleek een hypothese die volledig door de psycho-akoestiek gesteund wordt. Deze boventoon was bij grote terts-klokken consequent te laag, tot zelfs een kwarttoon toe. Wilde dit euvel verholpen kunnen worden, dan was een nieuw klokprofiel noodzakelijk. Dat bleek overigens niet eenvoudig, doch dankzij de computer is dat tenslotte toch gelukt.

Inmiddels is van dit nieuwe type door de Koninklijke Petit & Fritsen te Aarle-Rixtel een klok van 317 kg gegoten. Volgens kenners heeft ze een duidelijke toonhoogte en een klank die bijzonder aangenaam is, zodat ze ongetwijfeld kan wedijveren met de traditionele torenklok.

De klok is vanaf 6 december in het Nationaal Beiaardmuseum te Asten te beluisteren. Men gelieve daarvoor contact op te nemen met ondergetekende (0493 - 69 17 83 of alehr@planet.nl) of conservator Rainer Schütte (0493 - 69 18 65 of info@carillon-museum.nl).

André Lehr

Erratum Berichten augustus 2006, no. 43, blz. 11

Dr. P. Mestrom te Maastricht maakte mij erop attent dat ik in het artikel over de beierende Beëlzebub bij een vertaling van een bijbeltekst een vergissing heb gemaakt. Rechts onder in de besproken prent staat een Latijnse tekst uit Ecclesiasticus 41:11-12 waarvoor ik als vertaling die van de Katholieke Bijbelstichting koos. Maar ik controleerde dit onvoldoende aan de originele tekst. Wat is namelijk het geval? Het bijbelboek Ecclesiasticus is de naam uit de Vulgata. De Katholieke Bijbelstichting noemt dit boek echter Jesus Sirach en hanteert bovendien een

andere nummering. Ecclesiasticus 41:11-12 is Jesus Sirach 41:8-9. En daarvan luidt de vertaling:

“Wee u, onvrrome mannen, die de wet van de Allerhoogste verlaat. Als gij talrijk wordt, loopt het uit op verderf, als gij verwekt, dan komt er gejammer van.”

A.L.

De verzonken klok

Gerhart Hauptmann schreef in 1897 "Die versunkene Glocke", het verhaal over klokkengieter Heinrich die een klok wilde gieten met de mooiste mogelijke klank. Na honderden klokken gegoten te hebben leek hij zijn doel bereikt te hebben. Acht paarden konden de klok nauwelijks naar boven trekken, naar de top van de heuvel waar een kerk op de klok wachtte. Maar halverwege brak een wiel en met zijn wonder-schone klok valt Heinrich in een ravijn. Zijn klok was voor eeuwig begraven maar hij, klokkengieter Heinrich, werd gered door het elfje Rautendelein en wat meer was, de schoonheid van het elfje deed hem beseffen nog steeds niet zijn mooiste klok gegoten te hebben. Om haar verliet hij huis en haard om een klok te gieten die met haar gouden stem over bergen en

dalen zou weerklinken. En van dat voornemen was hij niet af te houden, hoezeer ook een priester waar-schuwde die illusie niet na te jagen. Maar op een goede dag ziet hij twee kinderen langs het bergpad omhoog komen, naar de plaats waar hij een werk-plaats had ingericht. Moeizaam torsen zij een enorme waterkruik met zich mee. Daarin bevinden zich de vele tranen van hun dode moeder. En terwijl zij tot hem spreken als stemmen uit een ver verleden, dringen, aanvankelijk nauwelijks hoorbaar maar allens steeds luider, klokkentonen uit de diepte omhoog, tot dat de begraven stem van de verzonken klok met donderend geweld naar boven zwelt. De betovering is geweken, de ban is gebroken. Heinrich, de klokken-gieter, keerde naar de werkelijkheid terug.

Het Nationaal Beiaardmuseum prijst zich gelukkig vele vrienden te hebben. Hun steeds weerkerende steun is een grote stimulans! Meerderen van hen hebben zich verenigd in de stichting **Vrienden van het Nationaal Beiaardmuseum**. Ook U zouden wij gaarne als vriend willen verwelkomen. Er zijn de volgende mogelijkheden:

Naam	Bedrag / jaar	Faciliteiten
Donateur	minimaal 25	Gratis entree met één introducé, toegang tot onze lezingen en het museumtijdschrift "Berichten" (drie maal per jaar).
Begunstiger	minimaal 50	Hetzelfde als Donateur met bovendien een uitnodiging voor de jaarlijkse bijeenkomst.
Sponsor	minimaal 250	Hetzelfde als Begunstiger met bovendien een naamsvermelding op een plaquette in het museum.

U kunt zich op verschillende manieren aanmelden:
Schriftelijk: Nationaal Beiaardmuseum, Ostaderstraat 23, 5721 WC Asten.
Telefonisch: 0493 - 69 18 65.
Per e-mail: info@beiaardmuseum.nl

De gelden die in het fonds van de Vrienden gestort worden, zijn uitsluitend bestemd voor nieuwe aankopen ten behoeve van de collectie. Zodoende konden reeds meerdere malen waardevolle objecten aan de collectie worden toegevoegd.